Elisabeth BARKER: Az angol propaganda a tengelyhatalmak ellen Délkelet-Európában a második világháboru idején

A második világháboruban - főként amikor katonailag gyengék voltak - az angolok a propagandát, vagy amint nevezték, a politikai hadviselést igen fontos háborus fegyvernek tekintették. A propagandisták előszeretettel nevezik magukat a negyedik fegyvernemnek, a flotta, a szárazföldi- és légierők után. 1941 májusában Reginald Leeper, a külügyminisztérium ellenséges és az általuk megszállt országok felé kifejtett propagandatevékenységgel foglalkozó osztályának akkori vezetője irta a külügyminiszternek, Anthony Eden-nek:

"A teljes hadviselés az a fegyveres erőknek és a polgári lakosság hangulatának együttese. A kettő szoros belső kapcsolatban áll egymással, olyannyira, hogy a fegyveres erők magukban nem fogják megnyerni a háborut számunkra. A civilek hangulatát ugy kell befolyásolnunk Európában, hogy a lakosság azt tegye, amit mi szeretnénk. Vagyis a politikai hadviselés a teljes hadviselésnek integráns része." Leeper hozzátette, hogy a győzelemnek feltétele a megszállt országok népeinek segitsége, s hogy a feladat: sikeres ellenállásuk erősitése és támogatása. 1/

Abban az időben - 1941 májusában - Anglia gyakorlatilag egyedül harcolt; két utolsó szövetségesét, Görögországot és Jugoszláviát nem sokkal korábban rohanták le a tengelyhatalmak. A Szovjetunió és az USA még nem léptek be a háboruba, s az angolok nem voltak bizonyosak abban, hogy ez valaha is bekövetkezik. Ami Európát illeti, az angolok bevethető fegyverei - legalábbis az elkövetkező idő egy részében - a bombatámadásokra, a propagandára - és amikor lehetséges volt - az ellenállási mozgalmak anyagi támogatására korlátozódtak. Ezért ebben az időszakban a propagandisták saját tevékenységükről adott értékelése többé-kevésbé egyetértésre talált a külügyminisztériumban és a fegyveres erőknél. Amikor azonban Anglia uj, hatalmas szövetségesekre

tett szert, s méginkább, mikor a katonai müveletek lehetővé váltak az európai kontinensen, a propagandisták, éppugy, mint mások, felismerték, hogy a propagandatevékenység csak akkor érhet el érdemi eredményeket, amikor sikeres katonai művelet van folyamatban, illetve méginkább, amikor az ellenség veresége elkerülhetetlennek látszik.

Délkelet-Európában az angol propagandisták rendkivül összetett helyzettel és sajátos nehézségekkel kerültek szembe. Az első világháboruban az angolok - és az angol propagandisták - hozzájárultak az Osztrák-Magyar birodalom szétveséséhez. Ennek eredményeként a második világháboru idején az angolok egyrészt három uj, vagy megnagyobbodott állammal találták szembe magukat /Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia/, mélyek elszántan igyekeztek érintetlenül tartani uj határaikat és másrészt két, hajdan ellenséges országgal /Magyarország és Bulgária/, melyek zokon vették az előbbi három javára történt területveszteségeket. Mig egy birodalom szétdarabolása viszonylag könnyü feladatnak bizonyult, addig az emlitett országok két csoportját rávenni a Hitler elleni együttmüködésre már jóval nehezebb ügy volt, s az angol propagandistáknak a háboru egésze során nem sikerült teljesén kielégitő megoldást találni erre.

Más történelmi okok révén Görögország és Albánia esete is problematikus volt. Görögország Bulgária égeitengeri kijáróra támasztott igénye miatt aggódott, ugyanakkor magának követelt bizonyos bolgár területeket; Görögország és Albánia esetében ugyancsak területi követelések ütköztek egymással. /A BBC Albánia felé irányuló adásai éppen azután kezdődtek, hogy az olaszok 1940 októberében megtámadták Görögországot; a görög ellentámadás elfoglalta a dél-albániai Korca városát; mindezt az albán hallgatóknak mint "felszabaditást" kellett előadni, noha ők nyilván nagyon eltérő módon értékelték az eseményt./

A brit propagandisták másik nagy problémáját a kommunisták vezette ellenállási mozgalom kibontakozása jelentette Görögországban, Jugoszláviában és Albániában, mely moz-

galmak a nemzeti felszabaditás célkitüzésével párhuzamosan a társadalmi forradalomért harcoltak. Katonai szempontok miatt az angolok támogatni akarták őket a propaganda utján éppugy, mint fegyverekkel; de ez egyet jelentett ezen országok olyan társadalmi és politikai tényezőinek cserbenhagyásával, melyeket hagyományos barátság füzött Angliához, és amelyek bizonyos esetekben őszintén segiteni szándékoztak az angoloknak.

Az angoloknak ez esetben sem sikerült kielégitő megoldást találniuk propagandamunkájukban. Különböző kisegitő megoldásokkal és ügyetlen kompromisszumokkal próbálkoztak, melyekkel rendszerint csak az érintett felek felbosszantását tudták elérni. A brit propagandisták időnként irigyelték szovjet kollégáikat, akiknek valamennyi nemzeti és ellenállási probléma megoldásaként egy egyszerü népfront-ideológiát és stratégiát alkalmazván, ugy tünt, jóval könnyebb feladattal kellett megbirkózniok. Mindazonáltal az angolok némi vigaszt nyerhettek azon tényből, hogy még a kommunisták is hallgatni kivánták a brit rádióadásokat, illetve közöltetni eredményeiket a BBC-vel, noha nagyon kritikusak voltak Angliával szemben.

Az angol háborus propaganda szervezete

Kétségtelen, hogy a brit propaganda birtokában a BBC volt a legértékesebb fegyver. De a háborus célok révén valamiképpen be kellett illeszteni a szélesebb háborus propaganda szervezetének keretei közé. A háboru előtt a BBC mindig büszkélkedett a mindenkori kormányzattól való függetlenségére, arra, hogy mint részvénytársaság, egyetlen minisztériumnak sem volt alárendelve. A háborus években elfogadta, hogy szorosabb kötelékek füzzék a kormányhoz, de még mindig ápolta függetlenségét, még ha ez akkor módosult is. Egy kisérleti periódus után az 1941 nyarán kialakitott rendszer az volt, hogy egy titkos kormányzati ügyosztálynak, a "politikai hadviselés bizottságának" /Political Warfare Executive: a továbbiakban PWE/ kellett viselnie a felelősséget az ellenséges, illetve az ellenség által meg-

szállt országok felé irányuló propaganda minden formájáért; a PWE két miniszter, a külügyminiszter, Anthony Eden és a tájékoztatásügyi miniszter, Brendan Bracken felügyelete alá került. A gyakorlatban nagyobbrészt a külügyminisztériumra esett az ellenőrzés feladata. Egy harmadik miniszter is intenziv részt vállalt a PWE tevékenységében - a gazdasági hadviselés minisztere /Minister of Economic Warfare/, aki azon Rendkivüli Müveletek Bizottságát /Special Operations Executive/ a továbbiakban SOE/ vezette, mely a megszállás alá került európai területek ellenállási mozgalmainak ösztönzéséért és támogatásáért volt felelős. A PWE katonai vonatkozással is biró tevékenysége vagy tervei a vezérkari főnökség jóváhagyására szorultak.

Ami a BBC-t illeti, nagyfoku függetlenségét megtartván, európai adásai elfogadták a PWE irányitását. Ezen irányitást heti "direktivák" közvetitésével gyakorolták mindegyik adás esetében, kiegészitve ezt a mindennapi kapcsolatokkal. A PWE direktivákat először a külügyminisztériumnak, majd a BBC Európai Adása ellenőrének kellett jóváhagynia - egy külügyminisztériumi tisztviselőt küldtek ki e poszt betöltésére, aki hamarosan a BBC függetlenségének egyik leghevesebb védelmezőjévé vált, a külügyminisztérium, a PWE, vagy bárki mástól jövő beavatkozással szemben. Noha a PWE a kormány ügyosztálya volt, ténylegesen nem intézkedhetett a BBC-nél, szankciókat sem alkalmazhatott, ha direktiváit figyelmen kivül hagyták. A gyakorlatban minden a kölcsönös együttmüködési készségen és a személyes jókapcsolatokon mulott. A délkelet-európai adások esetében mindez szerencsés módon megvalósult; ha e feltételek hiányoztak volna, a Délkelet-Európa irányába kifejtett propaganda összetett problémái még bonyolultabbá váltak volna.

A PWE heti direktivái nem csupán a BBC irányitását szolgálták, de a propaganda valamennyi formájáét, beleértve a "szabadság állomásokat" vagy "fekete rádiót", valamint a repülőgépekkel vagy egyéb uton terjesztett röplapokat, hirlapokat, képeslapokat. Ami Délkelet-Európát illeti, ezek

közül elég sok ma is olvasható a londoni Public Record Office-ban. Ezek átfogó képet adnak a hat délkelet-európai ország /Albánia, Bulgária, Görögország, Jugoszlávia, Magyarország és Románia/ felé irányuló tengelyhatalmak elleni propaganda fő céljairól, hosszu és rövid távon taglalt témáiról.

Propaganda a "csatlós" országok felé

A PWE időről időre hosszutávu propagandaterveket vázolt fel, felbecsülvén a közérzet alakulását az egyes országokban és rögzitvén a követendő célokat. Egy 1942 februárban kialakitott terv Magyarország esetére kimondta, hogy még nem müködik egyetlen jelentősebb sulyu szervezett csoport sem Németország aktiv ellenzékeként. Egyben meghatározott bizonyos célokat:

"1. csökkenteni a Németország érdekében kifejtett magyar katonai erőfeszitéseket;
2. csökkenteni a Németországba irányuló magyar élelmiszerés egyéb áruszállitásokat;
3. korlátoznia Magyarországon keresztül megvalósuló német hirközlést;
4. végül arra kényszeriteni Németországot, hogy bizonyos számban katonai egységeket irányitson Magyarországra, vagy biztositékképpen a zavargások és szabotázs ellen, vagy megszálló erőként."

A terv egyuttal javasolta egy olyan politikai ellenzék kialakitását, mely a "németellenes katolikusokra, a földreform mellett álló értelmiségiekre, a szociáldemokratákra és a progressziv arisztokratákra" támaszkodna. A propaganda főbb ajánlott témái meglehetősen egyszerüek voltak: meggyőzni a magyarokat arról, hogy rossz lóra tettek, haragossá tenni a magyarokat a gazdasági és politikai életbe való német behatolás miatt; és olyan bizonytalanságot teremteni a német támogatással szerzett területek mulandó birtoklására utalva, hogy a magyarok vonakodjanak hozzájárulni magyar katonák Magyarország határain kivüli felhasználásához. Ez utóbbi pont főként Észak-Erdélyre utalt, melyet 1940-ben

német döntés nyomán csatoltak Romániától Magyarországhoz; a PWE terv hozzátette: "ebben a témában a propaganda körültekintő összehangolást kiván a Románia felé irányuló propagandatevékenységgel." [2/] Természetesen ez egyáltalán nem volt könnyü és az angolok talán tulságosan is machiavellisták próbáltak lenni ama törekvésükben, hogy kiaknázzák az Erdéllyel kapcsolatos magyar-román feszültséget propaganda célokból. De céljuk egyszerü volt: magyarokat és románokat egyaránt arra ösztökélni, hogy csökkentsék háborus erőfeszitéseiket a Szovjetunió ellen és végül hivják vissza csapataikat a keleti frontról; s jogosnak gondolták, hogy e cél érdekében kijátszák a két ország esetleges területvesztéséggel vagy bizonyos területek visszaszerzési kisérletének sikertelenségével kapcsolatos aggodalmait. Sőt, megkisérelvén a románok figyelmét Észak-Erdély elvesztésére irányitani, s ezáltal elterelni azt Besszarábia és Észak-Bukovina Szovjetunió javára történt elvesztésétől, a brit propaganda elősegithette azt, hogy Románia megforditsa a frontot. A propaganda-taktika ezen mozzanatát azonban bizonyos kritika illette a BBC európai adásának ellenőre, Kirkpatrick részéről. A témát továbbra is felhasználták, de már inkább a "titkos" propagandában. [3/]

Általában az angol propaganda Románia felé valamelyest barátságosabb tönusu volt, mint Magyarország irányában, mert az első világháboruban Románia Anglia szövetségése volt, s mert valószinübbnek tünt, hogy ismét a románok fognak átállni a szövetségesek oldalára, mint a magyarok. Mig Magyarországon az angolok nem valamely meghatározott párthoz, hanem tényleges és potenciális ellenzéki csoportok széles köréhez fordultak, addig Romániában a Rendkivüli Müveletek Bizottságán /SOE/ keresztül 1940-től kiépült kapcsolataik voltak a két nagy hagyományos politikai párttal, a Nemzeti Parasztpárttal és a liberálisokkal. Megmutatkozott a szimpátia ezen pártok irányában, amikor a BBC kivonatokat sugárzott azon tiltakozó levelekből, melyeket a pártok vezetői, Juliu Maniu és Dinu Bratianu ismételten a "Conducator"-nak, Ion Antonescu-

nak cimeztek, támadván Hitlerhez csatlakozó háborus politikáját, mely nem pusztán az elvesztett terület /Besszarábia és Észak-Bukovina/ visszaszerzését szolgálta, hanem mélyen behatolt Dél-Oroszországba, egészen Sztálingrádig. A "titkos" propagandában, főként Maniu, közvetlenebb támogatást kapott.

A sulyos román veszteségekkel járt sztálingrádi csata, a háboru egyik nagy fordulópontja, után az angol propaganda Románia és Magyarország irányában egyaránt intenzivebbé vált, sürgetvén az összes csapatok visszavonását a keleti frontról és végül egy németellenes állampuccsot. Külön feladatot jelentett az, hogy mindkét országban ellensulyozzák nemcsak a vagyonos osztályok körében jelentkező azon aggodalmakat, melyek egy szovjet megszálláshoz, illetve az ezzel feltehetően társuló véres társadalmi felforduláshoz kapcsolódtak. Már 1942 márciusában a PWE egy valamely formában Románia felé, Anglia és a Szovjetunió által teendő "közös politikai akció" javaslatát terjesztette elő; Maniu biztositékot kért afelől, hogy Oroszország nem fogja "teljesen elnyomni" Romániát. [4/] Két évvel később, amikor a szovjet hadseregek elérték Románia határait, biztositékot tettek közzé szovjet részről, miszerint a szovjet kormánynak nem áll szándékában birtokba venni a román területek egyetlen részét sem, illetve "megváltoztatni a Romániában fennálló társadalmi rendet". Ez/az angol részről adott privát tanáccsal együtt/ kétségtelenül megkönnyitette a hagyományos pártok /Maniu és Bratianu/, valamint a kommunista és szociáldemokrata párt vezetői közötti megegyezés tető alá hozatalát a Nemzeti Demokratikus Blokk megalakitására, amely szorosan együttmüködve az ifju Mihály királlyal, végrehajtotta az 1944. augusztus 23-i puccsot.

Magyarország esetében furcsának tünhet, hogy az 1943 augusztus és 1944 március között eltelt hét hónap során, amikor az angolok titkos kapcsolatban álltak a Kállay Miklós miniszterelnök és Horthy kormányzó tudtával müködő megadási csoporttal, az angol propaganda változatlanul szigoru és nyers

hangvételü volt. 1943 februárjában a külügyminisztérium és más szervek fontolóra vették egy kevésbé negativ attitüd kialakitását és közölték a magyarokkal, hogy az angolok nem kivánják Magyarországot darabokra törve látni, szándékukban áll viszont, hogy Magyarország jövőjét az Atlanti Charta irányitsa, noha hozzáállásukat befolyásolni fogják azon "gyakorlati lépések, melyeket maguk a magyarok tesznek." 5/ E kérdésben a Szovjetunióval folytatott konzultáció azonban a nyár folyamán megrekedt, s a megadási csoporttal való augusztusi kapcsolatfelvételről adott brit közlés szovjet részről nem nyert lelkes fogadtatást, ugyhogy a brit propagandában jelentősebb változás nem mutatkozott, noha bizonyos szimpátia jelei voltak felismerhetők mind a BBC, mind pedig a "titkos" propagandában a kisgazdákat, szociáldemokratákat és a liberális csoportokat magukba foglaló ellenzéki elemek iránt, melyeket a kiváló ujság, a Magyar Nemzet reprezentált.

Másrészt, 1943 juliusban - röviddel a megadási csoporttal történt kapcsolatfelvétel előtt - Aylmer Macartney Magyarország felé közvetitett rendszeres rádióadásai megszüntek. Ezek az adások rendkivülieknek számitottak a brit délkelet-európai propagandában, amennyiben Macartney volt az egyetlen angol rádiós "egyéniség", aki érdemi és tartós hatást tudott gyakorolni hallgatóira. Barátait és korábbi kollégáit Angliában, és ugy hiszem, barátait és egykori hallgatóit Magyarországon is lesujtotta az idén halálának hire. Lévén kiváló, a magyar ügyekről alapos tudással rendelkező történész, a rádióadásokban érvényesülő egyéni és közvetlen stilusával az iróniát, humort, gunyolódást és a komoly figyelmeztetéseket tartalmazó felhivásokat egyesitve Macartney figyelemre méltó sikereket ért el egy széles magyar hallgatóréteg megnyerésében és megőrzésében.

Adásai azonban erős kritikát kaptak néhányak részéről a háborus Londonban, főként az emigrációs csehszlovák kormány egyes képviselői részéről, akik 1942 juliusában tiltakoztak a külügyminisztériumnál, azon általános alapon, hogy

Macartney a reakciós Horthy rezsimet szolgálja ki, s ösztönzi Magyarország revizionista törekvéseit. A külügyminisztériumban maga Eden, a PWE-ben pedig az igazgató, Sir Robert Bruce-Lockhart némi együttérzéssel viseltettek ezen kritikák iránt, alacsonyabb szinteken azonban, a külügyminisztériumban és a PWE-ben egyaránt magyarázni és védeni igyekeztek Macartney adásait. 6/

Macartney maga egy 1942. augusztus 21-i irásában magyarázta meg célkitüzéseit. A Magyarország felé irányuló propaganda - irta - különösen nehéz, mert a németek Magyarország számos olyan nemzeti ambiciójának kielégitését igérhetik, melyeknek megtagadására az angolok kötelezve vannak. Mindazonáltal még mindig sok olyan tényező van, melyekre az angolok joggal apellálhatnak, nem a magyar politika végrehajtói, hanem "a mögöttük álló igen széles oligarchia" irányában. A kommunisták - irta - "minden bizonnyal erősebbek most, mint sok évvel ezelőtt voltak"; irányukban a vonzerőt a forradalom vagy szabotázs kell hogy jelentse, s "Oroszország ezt jóval hatékonyabban tudja érvényesiteni, mint mi." Anglia szövetségesei egy "eltérő jellegü ... széles ellenzékben" találhatók, "a haladó polgárság, a szervezett munkásság és a parasztság sorai között". Ezeknek és "az uralkodó osztály jobb elemeinek" számos közös vonása van. Macartney következtetése igy hangzott: "általában Magyarországhoz közelitvén egyre célravezetőbb lesz külön qesztusokat tenni és tapintatosan különös szimpátiát tanusitani ezen osztályok felé ... Ezért egy középbal irányvonalat kell érvényesiteni, kifejezésre juttatva általában szimpátiánkat és amennyire becsületesen lehetséges, ösztönzésünket egy társadalmi reform irányában, de nem elijesztve az uralkodó osztályok ellenzéki köreit jobban, mint amennyire szükséges, s egyben megpróbálva ahogy lehet, azon érveket hangsulyozni, melyek vonzóak lesznek mindannyiójuk számára...". 7/

Az igazi forradalmár számára Macartney céljai bizonyára kishitünek és földhöztapadtnak tüntek. De ő eredményeket akart elérni, nem pedig hősiesnek lenni. A magyarországi fej-

lemények 1943 és 1944 folyamán, melyek a Horthy rezsim Moszkvához való közeledésében és az észak-erdélyi magyar csapatok megkisérelt átcsoportositásában érték el tetőpontjukat, azt mutatják, hogy elgondolásait a gyakorlati józan ész sugallta. Mégis egyoldaluan, mint Magyarország barátját kezelték, ami a legigazabb értelemben bizonyára ugy is volt. Amikor lényegessé vált meggyőzni a magyar rezsimet arról, hogy nem remélhetik Angliától és Amerikától "megmentésüket" a Szovjetunióval szemben, elfogadhatónak tünhetett, hogy adásait be kell szüntetni, noha ez még nyitott kérdés kell hogy maradjon. Az mindenesetre bizonyos, hogy a Magyarország felé irányuló brit propaganda legnehezebb periódusában e munkához való hozzájárulása kiemelkedő volt.

Bulgária vonatkozásában, ami a BBC és más csatornák közvetitésével a brit propaganda fő témája volt, nem sokat számitott az, hogy az ország formálisan nem volt hadiállapotban a Szovjetunióval: a bolgárok, elfoglalván hatalmas területeket Görögországtól és Jugoszláviától, szabaddá tették az utat a német katonák számára, hogy felvonuljanak és harcoljanak az oroszok ellen, ami gyakorlatilag éppoly rossz volt, mintha maguk háboruskodtak volna az oroszokkal. Az angol propaganda feltevése az volt, hogy Bulgáriában három politikai csoport van: 1/ a szám szerint kevés németbarát /mint Peter Grabovsky, belügyminiszter, és Hristo Lukov tábornok, akivel 1943 elején merénylet végzett/;

2/ a "várakozási politika" hivei "attantistes" jóval nagyobb számban, akik kompromisszumot reméltek a szövetségesekkel, s akik közé /1943 juniusig/ feltehetően odatartozott Borisz cár, a Filov kormány néhány tagja, néhány katonatiszt és a parlamenti ellenzék tagjai;

3/ "a Borisz rezsimmel és a németekkel elszántan szembenálló elemek, köztük az agrármozgalom szám szerint hatalmas, de amorf tömege; a jelentékeny, valószinüleg kisebb számu, de jobban szervezett kommunista mozgalom, és végül a disszidens katonatisztek egy csoportja ... mely feltehetően jól szervezett, de amely csoportról nagyon keveset tudunk."

Ugy tudták, a csoportok között kapcsolat volt; az agráriusok és kommunisták együttmüködhetnek egy a rezsim elleni puccs támogatásában /noha "ez a szövetség valószinüleg felbomlik azután"/; ha az orosz csapatok az angol-amerikai egységek előtt jelennének meg, minden felkelés feltehetően kommunista vezetéssel menne végbe.

Az angol propaganda célja, amint 1943 juniusban - az Olaszország elleni szövetséges invázió előestéjén - meghatározták, abban állt, hogy a Balkán védelmét célzó német tervek számára beszámithatatlan eszközzé tegyék a bolgár hadsereget. Ezt az "attentizmus" /a várakozási, kivárási politika/ veszélyeinek kimutatásával valósitották meg, kétségeket és aggodalmat terjesztve a németbarát és "kérdéses" elemek között és bátoritva a "forradalmi elemeket"; végül rámutatva, hogy "nincs lehetőség bolgár háborura, csak egy az Egyesült Nemzetek elleni háborura." 8/

Az Olaszország elleni szövetséges invázió sikere után az angol propaganda a csatlósállamok és különösen Bulgária irányában intenzivebb fázisba lépett, ugyanis az angolok ugy vélték, indokolt remények vannak Bulgária Hitlertől való leválasztására. Közvetlen alkalmat - és problémát - jelentett Borisz cár hirtelen és rejtélyes halála, Hitlernél eszközölt látogatását követően. Az angolok - kapcsolatban lévén a nagyon erősen Borisz-ellenes baloldali agráriusokkal - hasonlóképpen erőteljes Borisz-ellenes vonalat követtek propagandatevékenységükben; a BBC fő bemondói egy vezető agrárius, Dimitri Matsankiev és Borisz egyik ádáz ellenlábasa, Karastoyana asszony voltak; az az energia, mellyel utóbbi Borisz elleni támadásait folytatta, időnként már károsnak bizonyult, és csillapitani kellett. Jeruzsálemből, angol felügyelet alatt, a baloldali agráriusok vezetője, Dr. G. M. Dimitrov sugárzott adásokat Bulgáriába, hasonló szellemben. De amikor Borisz ilyen váratlanul és furcsa körülmények között meghalt, az angolok felismerték, hogy a bolgár lakosság jelentős részében egy ideiglenes Borisz-párti érzelmi hullám fog bekövetkezni, különösképpen azon gyanuk és hiresztelések miatt,

melyek szerint halálában a németeknek részük volt, s hogy valójában ő ellenállt Hitler nyomásának, mely a háboruban való aktivabb részvételt követelte.

Hogy miként volna a legszerencsésebb e helyzetet kezelni, az kérdéses volt, s egy meglehetősen éles vita alakult ki a PWE londoni és kairói szervezete között. A londoni PWE az alábbiakat táviratozta Kairóba szeptember 8-án: "veszélyesnek és logikátlannak tekintjük, ha megváltoztatnánk a fordulat nyomán Borisszal szembeni attitüdünket,mivel ezzel ugy tünne, elnézzük neki multbeli tetteit. A BBC részéről Borisz cár ellen halála óta személyes támadás nem történt, bár idézték a meglehetősen erős angol sajtókritikát, hogy tanusitsák a brit közvélemény teljesen indokolt hozzáállását... Tudatában vagyunk a nemzeti szentimentalizmus jelenlegi hullámának, de ezt tekintsék ugy, mint ami elkerülhetetlenné teszi, hogy erőteljesen rámutassunk a bolgárok számára arra a veszélyes helyzetre, amelyben őket néhai cáruk politikája hagyta. Fő célkitüzésünk láttatni velük a jövőt és hasznositani a jelen helyzet által kinált lehetőséget...". A kairói PWE nézete más volt: "a pillanat rendkivül kedvező számunkra... Bulgáriát a szláv szentimentalizmus és a fájdalom hulláma boritotta el ... Akciónk nyilvánvaló vezérfonala, hogy kiaknázzuk a nemzeti zavarodottság és reményvesztettség érzését... Sajnálatos módon azonban a BBC halála után is folytatta a Borisz cár elleni szidalmazó személyes támadásokat, mely politikájuk jellemzője volt egy bizonyos ideje a multban." 9/

Valójában Borisz halála Bulgáriában semmiféle közvetlen felfordulást nem idézett elő; még ha a brit propaganda másként is kezelte volna a helyzetet, akkor is nagyon kétséges, hogy ilyen zavarokat elő tudott volna-e idézni. 1943 őszén a brit katonai tervezők és Churchill gondolatait annak a lehetősége foglalkoztatta, hogy az ujonnan szerzett dél-itáliai támaszpontokról bombatámadásokat intézzenek Szófia és más bolgár városok ellen, annak érdekében, hogy Bulgáriát a háboruból való kilépésre és mindenekelőtt csapatainak Jugoszláviából

és Görögországból való kivonására kényszeritsék.[10] Ezek ténylegesen, egy bizonyos értelemben "politikai hadviselési" támadások akartak lenni, s a PWE-n belül vita volt a tekintetben, hogy a legnagyobb politikai eredmény vajon egy főként Szófia elleni, koncentrált, néhány napig tartó offenziva, vagy pedig hosszabb perióduson keresztül alkalmazott kisebb bombázások révén érhető-e el. Az előbbit vélték hatékonyabbnak, de gyakorlatilag sohasem állt rendelkezésre elegendő angol és amerikai légierő ahhoz /más feladataik miatt/, hogy egy koncentrált támadást megvalósitsanak. /Nem kétséges, hogy Szófia lakossága 1943 decemberben, majd 1944 januárban tapasztalván először légitámadásaikat, ugy gondolta, ezek éppen elég koncentráltak voltak./

A tervezők elképzeléseiben e bombázási stratégia nem korlátozódott Bulgáriára; a brit vezérkari főnökség elsőbbségi listáját az első helyen Szófia, aztán Budapest, majd Bukarest következett; a sorrendet nagyrészt gyakorlati és technikai tényezők határozták meg. Hasonló okokból vált Szófia az első támadási célponttá; 1944 január végén a PWE "a szövetséges légitámadások intenzivebbé tételét és az uj célpontok megválasztását", továbbá "a légierők és a politikai hadviselés müveletei közötti lehető legteljesebb összehangolás" érvényesitését sürgette.[12] Meg kell emliteni, hogy erre az időszakra az SOE már kapcsolatban állt a Bolgár Hazafias Fronttal, amely a légitámadások felujitását kivánta, amit fel tudtak használni saját ellenállási céljaik érdekében./ 1944 január végén is a PWE /a külügyminisztériummal és a SOE-val karöltve/ sürgette Budapest bombázását.[13] Ez, ismét gyakorlati okokból, egészen Magyarország 1944 márciusi német megszállását követő időkig nem következett be. De február végén figyelmeztető röplapokat dobtak le Budapestre és ezt a figyelmeztetést a Magyarországra irányuló rádióadásokban folytatták.[14]

A bombázás és propaganda stratégiai célokból történt összekapcsolási kisérletének legfőbb célja volt - azon törekvés kiegészitéseként, hogy megszakitsák a hirközlést és za-

varják a közigazgatást, továbbá megrenditsék a polgári lakosság hangulatát - meggyőzni a "csatlós" országokat arról, hogy csak egyetlen háboru van, hogy a magyarok és románok nem lehetnek az angolok barátai miközben háborut folytatnak az oroszok ellen, s hogy azon ténytől, miszerint nem voltak hadiállapotban Oroszországgal, a bolgárok nem várhatnak segitséget az angoloktól és amerikaiaktól. A PWE 1944. április 19-i direktivája kijelentette: "A balkáni csatlósok most ismerik fel, hogy két tüz közé kerültek, s egy egyesitett angol-amerikai-orosz stratégiával állnak szemben. A Magyarország és Románia elleni légitámadások a hátráló ellenség erőforrásaira mérnek csapásokat, s igy az olaszországi támaszpontok bombázói a Vörös Hadsereg taktikai légierejét képezik. Mig a csatlósok elleni szövetséges támadás egysége teljes, minden politikai akciót összhangban valósitunk meg." 15/

Sajnos, ezen angol-amerikai-orosz akcióegység nem volt olyan egészen teljes, mint azt a PWE szerette volna. 1944 januárban a PWE javaslatokat terjesztett elő a bulgáriai politikai hadviselés követelményeiről. 1944 juliusban viszont Bruce-Lockhart, a PWE igazgatója a következőket irta: "Az orosz együttmüködés értékes lenne, de sajnálatos módon képtelenek vagyunk ebben az irányban nagyobb előrehaladást elérni." 16/ Általában, amit az angol propagandistáknak meg kellett tenni - eltekintve azon információk felhasználásától, melyeket a szovjet kormánnyal való cseréjéből, a külügyminisztérium adhatott nekik -, az a szovjet "szabadság állomás" délkelet-európai országok felé sugárzott adásainak gondos nyomon kisérése volt, illetve - amennyire lehetséges - saját propagandájuk összehangolása a szovjet propagandatémákkal.

A "csatlósok" elleni légitámadások propagandamunkában megvalósitandó kiaknázásának volt egy sajátos problémája; elméletileg ezen támadások katonai célpontok ellen irányultak, s részben ez igaz is volt, de ugyanilyen fontos volt a hozzájuk kapcsolódó politikai hadviselési célkitüzés. Amint azt egy Bulgária bombázásáról szóló PWE-irat rögzitette: "minthogy támadásaink, legalábbis névleg, még mindig katonai célpontokra

irányulnak, azt kell mondanunk: "azért bombázunk benneteket, mert vasutjaitokat és háborus berendezéseiteket Németország használja." Nem mondhatjuk: "azért bombázunk benneteket, mert csapataitok Jugoszláviában és Görögországban vannak." Ezért a csapatok visszavonására vonatkozó követelésünket többé-kevésbé pusztába kiáltott szóként, a támadásokkal csak határozatlanul összekapcsolva kell hangoztatnunk." [17] Hasonló problémák jelentkeztek 1944 tavaszán Budapest és Bukarest bombázásával kapcsolatban.

Az ilyen "politikai hadviselési" bombázás erkölcsös mivolta természetesen megkérdőjelezhető, mint ahogy más összefüggésekben meg is kérdőjeleződött. Amit mentségükre felhozhatunk, az legalábbis annyi, hogy azon angol propagandisták, akik az ilyen bombázás mellett kiálltak, maguk is jelentékeny ilyen tapasztalatokkal birtak, 1944-ben V1-ekkel és V2-kel kapcsolatban is. Sőt, mint azt fentebb megállapitottuk, Bulgária esetében a bolgár ellenállási mozgalom kivánta a bombatámadásokat vagy legalábbis igy informálták azon angol tiszteket, akikkel kapcsolatban álltak.

Jugoszlávia, Görögország, Albánia

Ezen megszállt országok mindegyikében a fő probléma amivel az angolok szembekerültek az volt, hogy miként biztositsák a kommunisták által vezetett és a többi tényleges vagy potenciális ellenállási erők egységét vagy legalábbis miként kerüljék el azok egymás elleni harcait. Görögországban a háboru bizonyos periódusaiban ugy tünt, hogy az angolok sikerrel jártak, de nem sokáig. Albániában egy rövid időszak, 1943 nyara volt az, amikor az angol törekvés sikerülni látszott, de reményeik hamarosan meghiusultak. Jugoszláviában sohasem jártak sikerrel /nagyrészt a Draza Mihailovic/ vezette szerb nacionalista erők és az olaszok, illetve németek közötti kollaboráció mértéke miatt./

Mihailovic esete kiemelkedő példája azon veszélyeknek, melyek egy propagandakampány elégtelen tényalapra történő támaszkodásából származhatnak. 1941 őszén, amikor az angolok a szerbiai ellenállás egyik vezetőjeként először hallottak

Mihailovicról, akit elismert és támogatott a számüzetésben lévő jugoszláv kormány, ugy tünt, kapóra jön a megszállt Európa első aktiv ellenállási vezetőjeként, aki egy olyan időszakban jelent meg, amikor a háboru kedvezőtlenül alakult - az USA még nem kapcsolódott be közvetlenül -, s amikor ugy vélték, példaként és ösztönzésként szolgálhat más országok jövőbeli ellenállói számára. A számüzött kormány utmutatásával az angolok lelkesen hozzáfogtak, hogy reklámot csináljanak Mihailovicnak, a rádión és sajtón keresztül. Amikorra aztán félreérthetetlenül világossá vált az angolok számára, hogy a kommunisták vezette partizánok jóval aktivabban álltak ellen, mint Mihailovic, illetve, hogy Mihailovic és a partizánok elkeseredett ellenségekké váltak, nehéz volt megszüntetni a politikai és propagandatámogatást - annál is inkább, mert akkoriban valóban csak nagyon csekély anyagi támogatást tudtak küldeni Jugoszláviába. Ráadásul a számüzetésben lévő kormány Mihailovicot hadügyminiszterévé tette. A PWE 1942 első hónapjaiban kiadott direktiváiban különböző figyelmeztető jeleket adott, de a kampány, amely a jugoszlávokat a Mihailovic körüli tömörülésre szólitotta fel, folytatódott. Nyáron a PWE közölte értesülését a külügyminisztériummal, miszerint Jugoszláviában az ellenállási tevékenységet javarészt a partizánok irányitják és nem Mihailovic; az oroszok nyilvánosan támadni kezdték Mihailovicot az olaszokkal és a szerb bábvezérrel, Milan Nedic-csel való kollaborációja miatt. Ősszel a PWE javasolta a külügyminisztériumnak, hogy a propaganda politikát ujra kell gondolni, és hogy a partizánok tevékenysége nem ignorálható, illetve nem tulajdonitható tévesen Mihailovicnak. Ennek eredményeként a külügyminisztérium beleegyezett abba, hogy a partizánok tevékenysége - amennyire az angolok ismerik - a BBC és más csatornák utján publicitást kapjon, de ugy, hogy "hazafiaknak" és ne "partizánoknak" nevezzék őket.

A "hazafiak" kifejezés használata azt szolgálta, hogy elkerüljék Mihailovic megsértését, akivel kapcsolatban az angolok még mindig azt remélték, hogy aktiv, becsületes ellenállási

vezetőt faraghatnak belőle. Mindez azonban egyszerüen dühbe guritotta őt, és tiltakozott kormányánál. Decemberben Jugoszlávia ifju királya, Péter tiltakozott Churchillnél, arra panaszkodva, hogy a BBC dicséri a partizánokat. [18/] A "hazafiak" dicsérete a BBC részéről /és esetenként a "partizánok" is becsusztak az adásokba/ az SOE-t is felmérgesitette, lévén, hogy ez 1943 első hónapjaiban keményen dolgozott azért, hogy Mihailovicot megnyerje az együttmüködés számára. Az SOE irta a külügyminisztériumnak 1943 áprilisában: "ami az erkölcsi támogatást illeti, mig /Mihailovic/ feltehetően jobban tudja, mint bárki más, hogy többé-kevésbé elismert vezetői posztját ... nagymértékben a BBC által nyujtott támogatásnak köszönheti, addig ezt többé-kevésbé semlegesitik a mult év novembere óta a BBC-n keresztül a partizánoknak adott támogatással." [19/] Az SOE igazgatója egy PWE-hoz intézett levelében kijelentette, hogy "azt mondják, bizonyos elemek a BBC jugoszláv szekciójában lelkes pártfogói a partizánoknak" /mintha ez egy veszélyes dolog lenne/. [20/] A külügyminisztérium azonban ugy gondolta, hogy a BBC folytathatja a "hazafiak" kifejezés használatát, de nem a "partizánok"-ét. [21/] Ezután derült ki, hogy a "partizánok" szó használatában a fő vétkes a számüzetésben lévő jugoszláv kormány szerb tagja, Milan Grol volt; ez azonban nem csillapitotta Mihailovicot, aki egy üzenetet küldött, melyben egy néhány héttel korábbi élesen angolellenes beszédét mentegette, részben utalván "a londoni rádió azon közvetitéseire, melyek határozottan az emberek hangulata és vágyai ellen hatnak". [22/]

1942-1943 tele folyamán a PWE és a BBC számára a fejfájást leginkább azon heti adások okozták, melyeket a "Katonai Kabinet" néven ismert fiatal szerb katonatiszti csoport szerkesztett, a külügyminisztérium és a számüzetésben lévő kormány közötti egyezmény alapján, Mihailovic dicséretére és melyek a legerősebb denunciálását tartalmazták Mihailovic belső ellenségeinek, beleértve a partizánokat is /noha ezt a szót nem használták/. Ezen adások teljes

mértékben ellentmondtak az egység szorgalmazásának, mely a PWE alapvető politikája volt, s 1942 őszén a PWE arra intette a külügyminisztériumot, hogy ha ezeket nem lehet leállitani, az csak sikertelenségre vezethet. Április végén azonban a számüzetésben lévő kormány - illetve inkább a fiatal tisztek - elhatározták az adások megszüntetését, az alábbiakat irván a BBC-nek: "az a propaganda, melyet a BBC közvetit Jugoszláviába, teljes mértékben különbözik a királyi jugoszláv kormány katonai adásai által folytatott propagandatevékenységtől... Mihailovic tábornok szerint ez az eltérés nagyon komoly bomlást okoz a jugoszláv harcosok soraiban...". A számüzetésben lévő kormányhoz küldött brit nagykövet sajnálkozását fejezte ki e döntés felett és a külügyminisztériumnak a BBC-ben meglévő állitólagos "erős baloldali szimpátiáról" irt; a külügyminisztérium azonban a döntést a mennyből aláhullott ajándéknak tekintette, amit abszolut őrültség lenne visszautasitani. [23/] Ugyanazon nagykövet az alábbiakat irta a PWE-ről néhány héttel később: "Attól tartok, hogy a PWE nincs jóindulattal Mihailovic irányában és hogy szimpátiájuk általában inkább a partizánok oldalára állitja őket." [24/]

Mihailovic továbbra is küldözgette tiltakozásait a BBC tevékenysége miatt, 1943 juliusban arról panaszkodva, hogy utóbbi"nyilt kommunistabarát propagandát" csinál - ez az angol kormány két minisztere, Lord Selborne, az SOE vezetője, és Brendan Bracken tájékoztatásügyi miniszter közötti összeütközésre vezetett. [25/] 1943 októberben a Mihailovichoz kiküldött angol főtiszt jelentette, hogy előbbi "megtiltotta a londoni adások hallgatását". [26/] 1943 decemberére Mihailovic uj csatornát alakitott ki saját propagandája számára: rádiókapcsolata volt az egyesült államok-beli jugoszláv nagykövettel és üzeneteit ezután egy állitólag "Jugoszlávia erdőiben és hegységeiben" lévő állomás közvetitette, amely "YTG Állomás"-ként is ismeretes. Ezen adások azután is folytatódtak, hogy az angolok megszakitották a kapcsolatot Mihailovic-csal, de - amennyire ez ismeretes -

sohasem használta fel ezeket a BBC.

Mindezenközben angol tisztek közvetlen kapcsolatba léptek a jugoszláv partizánokkal 1943 április-május folyamán és azt találták, hogy utóbbiak éppugy haragudtak a BBC-re, mint Mihailovic. Ugy látták, hogy a partizánokat természetesen eléggé elkeseritette mindaz, amit a BBC részéről ellenségük, Mihailovic irányában mutatott elismerésként értékeltek, lebecsülvén az ő saját eredményeiket; haragosak voltak azon vádak miatt is, melyek néhány vezetőjükkel szemben a BBC adásaiban hangzottak el - melyek valójában minden bizonnyal a "Katonai Kabinet" adásai voltak, de a BBC-t tették érte felelőssé és amely adások emlékezete nagyon hosszu ideig tovább élt és fájdalmas nyomott hagyott.

1943 szeptemberében Deakin alezredesnek /az első angol tiszt volt, aki 1943 május végén eljutott a partizán főhadiszállásra/ hivatalos tiltakozást adtak át, hogy továbbitsa azt az angol közel-keleti főhadiszállásra és a külügyminisztériumba. A főbb kifogások a következők voltak: a partizánokat gerillákként vagy hazafiakként emlitik; Mihailovicot mint felszabaditót reklámozzák; pontatlan információkat adnak a partizán erők müveleteiről és azt sugallják, mintha angol tisztek irányitanák azokat; a BBC tanácsa, hogy ne lépjenek akcióba, mig erre Londonból felhivás nem érkezik. Deakin mindezt kiegészitette saját megjegyzésével: a partizánoknak "a BBC naponta azt mondja, hogy amig nem szólnak, ne csináljanak semmit és hallgatniuk kell a pontatlan és tendenciózus hireket... Ez igazolható." Hozzátette, hogy a BBC propagandájának vonala "felénk csak bizalmatlanságot kelt, nemcsak a partizán hadsereg, de általában a lakosság soraiban is." Ezután a bolyongó férjének visszatértére évekig türelmesen váró Penelopé történetére utalva Deakin ezt irta: "lényegbevágó, hogy a várakozás régi Penelopé-témájával határozottan felhagyjunk. Ez mindenképpen figyelmen kivül van hagyva." Néhány nappal később ujabb üzenetet küldött A BBC mindezidáig állandó forrása a haragnak, de az utóbbi két nap javulását elégedettséggel nyugtáz-

zák. Fontos, hogy ez továbbra is megmaradjon, mert itt aránytalan jelentőséget tulajdonitanak a BBC kijelentéseinek." [27] A Londonból érkező szóra való várakozás "Penelopé"-témája fölöttébb fájdalmas pont volt a partizánok számára, hiszen "a szóra való várakozás" Mihailovic jelszavára vonatkozott, az ő alibije volt saját tétlenségére az ellenállási mozgalomban; másrészt a partizánok 1941 augusztusától az "azonnali cselekvés"-re törekedtek, bármilyen kockázatot is foglalt az magában. Az angolok a maguk részéről attól tartottak, hogy egy Olaszország elleni sikeres invázió - itt is a szövetségesek partraszállására számitván - egy idő előtti általános felkelésre vezethet a Balkánon /mint ahogy szinte mindenütt számitottak is a partraszállásra Jugoszláviában, Albániában és Görögországban/. Előre látván ezt a szituációt, a PWE ezen három ország számára készitett 1943. junius 6-val keltezett "munkaterve" az alábbiakat rögzitette:

Az Olaszország elleni szövetséges hadmüvelet esetében, mellyel nem kapcsolódnak egybe nagyobb arányu müveletek a Balkánon, a politikai hadviselést a vezérkari főnökség instrukciói alapján kell folytatni a tekintetben, hogy milyen akciót kivánhatunk a görög és jugoszláv néptől. Ha olyan döntés születik, mely szerint ne szólitsuk fel őket a segitség nélküli általános akcióra, a spontán zendülések elkerülésének problémája nehéz. A politikai hadviselés ezesetben arra törekedjék, hogy az energiákat hasznos irányokba terelje és a minimumra korlátozza az idő előtti hiábavaló emberáldozatot. Ennek érdekében azonnal rendkivüli felhivásokat kell eszközölni a rádió és röplapok utján, a közelkeleti angol főparancsnok felhatalmazása alapján..." [23]
Ez a terv jószándéku, de amint a dolgok alakultak, teljesen irreális volt. Az angol figyelmeztetéseknek csekély hatásuk volt és a szövetségesek balkáni partraszállására vonatkozó általános várakozás fő következménye az volt, hogy elmélyült az antagonizmus vagy a nyilt háboruskodás a kommunisták vezette ellenállási szervezet, illetve riválisaik vagy ellen-

zőik között. Az angol propaganda vajmi keveset tehetett ennek elkerülése vagy korlátozása érdekében.

Mindazonáltal az emberek ezekben az országokban továbbra is hallgatták a BBC-t. 1944 folyamán a Szerbiában tartózkodó angol katonatisztek jelentései ezt mutatták; egyikük, aki 1944 áprilistól októberig a szerb partizánokkal volt együtt, azt irta, hogy "azon kivánságuk, hogy a BBC hireket szerbül hallhassák, oly nagy volt, hogy napi két adásba kellett ezen hireket beosztanunk, délután 1^{15} és 3^{h}-ra... Amikor normandiai partraszállásunk hireit vettük, a partizánok lelkesedése ... körülbelül 500 lövedék ellövöldözését eredményezte." 29/

Az angol kapcsolatok az albán partizánokkal időről időre feszültté váltak a BBC közleményei /vagy téves közleményei/ miatt. Amikor 1943 őszén az albániai vezető angol összekötő tiszt irásba foglalt kötelezettséget csikart ki a nacionalista Balli Kombetar-tól a németek elleni harcra, a kommunisták vezette partizánokat felbőszitette az a kijelentése, hogy ő felkérte a BBC-t e tény közlésére, illetve hozzátette, hogy a partizánok "az őket megillető mértéken tul részesedtek a BBC publicitásában". 30/ A partizánok azt sem vették jónéven, hogy 1944 májusában a BBC a szovjet támogatást élvező Szabad Jugoszlávia rádió /feltehetően rosszul értelmezett/ adására támaszkodva jelentette, hogy Korca dél-albániai várost elfoglalták Tito marsall partizánjai /az albán partizánok helyett/.31/ Indokoltnak tünik arra következtetni, hogy az ezen kérdésekben megnyilvánuló szélsőséges albán érzékenység azt a fontosságot mutatta, amit ők a BBC albán adásainak tulajdonitottak.

A Görögország felé irányuló propagandának két fő és megoldatlan problémája volt: az időnként aktiv háboruskodás formáját öltő összeütközés a kommunisták által vezetett EAM/ELAS és más, angolok által támogatott ellenállási szervezetek között, másrészt az a tény, hogy az angol kormány segiteni igyekezett a népszerütlen II. György király Görögországba való visszatérését, mely politikáért Görög-

országban erősen megnehezteltek, mégha maguk az angolok mindig azt mondták is, hogy a végső döntés a görög népre tartozik a felszabadulás után.

Hogy megbirkózzanak ezen problémákkal, egy 1943 junius elejéről származó PWE "munkaterv" azt javasolta, hogy a görögországi propagandának "elő kell mozditania a különböző gerillacsoportok közötti együttmüködést, összekapcsolván tevékenységüket a szövetségesek Mediterraneumon zajló hadmüveleteivel, figyelmeztetve őket, hogy a politikai nézetkülönbségek rendezésének ideje a felszabadulás után és nem előtte van, ... és tartózkodva egyes vezetők vagy csoportok megkülönböztetett kezelésétől; egyszersmind "fel kell készitenie a görögöket a görög király és kormány elfogadására a görögországi szövetséges hadmüveletek idején". 32/

Meg kell azonban állapitanunk, hogy ezt a némiképpen irreális propagandatervet részben felsőbb szervek kényszeritették a PWE propagandistáira /és a BBC görög szekciójára/. Egy 1943. május 24-ről származó, a külügyminisztériumnak szánt PWE memorandum kijelentette, hogy a PWE "számos nehézséget" érez annak módját illetően, ahogyan a propaganda összekapcsolódik az EAM/ELAS-szel folytatott tárgyalásokkal, amelyek utóbbiak egyesitését célozták a többi "Nemzeti Csapatok"-ként ismert csoporttal. A PWE szerint az EAM jóval jelentékenyebb erőt képvisel, mint a Nemzeti Csapatok és hozzátette: "a legaggasztóbbnak azt a javaslatot véljük, ... miszerint a PWE-t kellene felszólitani arra, hogy vádolja az EAM politikai vezetőit azzal, hogy haszonlesők, akik a hatalom megragadását tervezik saját önző céljaik érdekében ... Attól tartunk, hogy ... egy ilyen lépést még azok is a görög belügyekbe való illetéktelen angol beavatkozásnak tekintenék, akik nem támogatják vagy ellene vannak az EAM-nak. Ezáltal a görögországi angol propaganda presztizse károsodna". 33/ Ezt egy kairói angol szervekhez küldött PWE távirat követte, mely közölte, hogy "amint lehetséges" erőfeszitéseket tesznek Kairó javaslatainak érvényesitésére, de hozzátette: "még mindig nyugtalanok vagyunk

az EAM vezetők elleni vádakra vonatkozó javaslattal kapcsolatban és kérjük önöket, tartsák szem előtt annak elkerülhetetlen visszaütéseit... az angol politikai hadviselés egészére ... ". [34/] A PWE-nek a görögországi propagandapolitika ujragondolását sürgető kifogásai azonban nem érvényesültek, noha a következő évben az EAM/ELAS vezetők denunciálására vonatkozó ismételt javaslatok gyakorlati megvalósitás nélkül maradtak; de ez nem a PWE-nek volt köszönhető. Ami bizonyosnak tünik, az az, hogy a külügyminisztérium és a kairói angol politikai szervek nagymértékben tulbecsülték az angol propaganda lehetőségeit az EAM/ELAS vezetők saját katonáik feletti hatalmának, befolyásának megtörését illetően, de tulbecsülték lehetőségeit II. György király népszerüsitésé terén is /hogy ti. elfogadhatóvá tegyék a görög nép számára/; maguk a propagandisták szerényebb és realistább álláspontón voltak saját lehetőségeiket tekintve.

Mindebből világos, hogy mig a rádió - elsőként és kiváltképp a BBC - az angol propaganda leghatásosabb fegyvere volt Délkelet-Európában, addig ez csak akkor számithatott teljes sikerre, ha az angol kormány politikája és akciói összhangban voltak a tényleges helyzettel és a közhangulat állapotával az érintett országban.

Propaganda a röplap és a nyomtatott szó utján

Kiegészitvén a rádiót, a légierővel és egyéb eszközökkel terjesztett röplapok és más nyomtatott anyagok hasznos propagandafegyvernek bizonyultak az angolok számára. De a repülőgépek hiánya és a legyőzendő távolság miatt viszonylag kevéssé lehetett hasznositani ezeket egészen 1943 őszéig, amikor a szövetségesek olaszországi inváziója uj, Délkelet-Európához jóval közelebbi légitámaszpontok kialakitását tette lehetővé. Görögország kivételt jelentett, minthogy a Közel-Keletről felszálló Királyi Légierő számára jóval elérhetőbb volt. A Görögország feletti röplapszórások 1941 végén kezdődtek és 1942 első öt hónapjában légi uton már rendszeresen eljutottak a két hirlap, az Eleftheros Logos és az Eleftheria példányai Görögországba. A hangnem erősen hazafias

volt és a görög hadsereg olaszok elleni 1940-41-es háborujában elért heroikus eredményeire utalt. Az egyik első, 1941 novemberéből származó röplap, melyet állitólag egy Athénban müködő szervezet bocsátott ki, "Tartsd magasra a szabadság fáklyáját" cimet viselte és a görög hadsereg egy évvel korábbi, Koritsa-ba történt győzedelmes bevonulását idézte fel /a dél-albániai Korca városáról van szó/, majd kijelentette: "becsületbeli ügyünk folytatni a szent harcot és ugyanugy magasra tartani a Szabadság fáklyáját". [35/]

1943-ban óhatatlanul felvetődtek a Görögországgal kapcsolatos politikai problémák. Februárban a külügyminisztérium azt javasolta, hogy II. György népszerüsitése érdekében dobják le a király fényképeit Görögország felett. A PWE nézete az volt, hogy "ilyen fényképek ledobásának célszerüsége fölöttébb kérdéses: a Görögországból érkező jelentések szinte egyhanguan a király népszerütlenségéről és a görögök abbeli aggodalmairól számolnak be, nehogy erőszakkal rájuk kényszeritsék őt az angolok; és a puszta tényе annak, hogy a Királyi Légierő szórja a fényképeket, nagyon könnyen megerősitheti ezen aggodalmakat". [36/] Nem ismeretes, hogy vajon ledobták-e a fényképeket vagy sem, de a legvalószinübb az, hogy nem, ugyanis a következő év szeptemberében Lord Selborne, az SOE-t irányitó miniszter azt irja a külügyminisztériumhoz, hogy az angol propaganda sohasem törekedett Görögország királyának "reklámozására". [37/]

Olaszország szövetségesek általi megszállása után a katonai tervezők figyelme Bulgária felé fordult és 1943. október 25-én, miután az egyesitett angol-amerikai vezérkari főnökség utasitásokat adott szófiai katonai objektumok bombázására, a PWE kairói hivatalát olyan röplapok elkészitésére kérték fel, melyek Hamburg pusztulásának fotóját mutatnák, s amelyeket a RAF dobna le a támadások során. [38/] Az első Szófia elleni légitámadás után röplap készült Plovdivra dobandó; lángnyelveken keresztül irott figyelmeztetés szólt Plovdiv lakóihoz, óvakodjanak attól, ami Szófiában történt: "evakuáljátok Plovdivot most". [39/] 1944 első felében angol

röplapok egész sorát szórták Bulgáriára. Májusban egy "Sztálin marsall figyelmezteti Bulgáriát" cimü röplap idézte Sztálin május 1-i parancsát és összekötve mutatta a szovjet, angol és amerikai nemzeti lobogókat. Egy másik, a bolgár katonákat a jugoszláv és görög területek kiürítésére felszólitó röplap egy égő parasztházat mutatott, melynek tulajdonosa két libának a hajszolásával volt elfoglalva, az egyiken Görögország, a másikon Jugoszlávia felirat szerepelt. [40] Bulgária felett és a tényleges bombázások előrejelzéseként Budapest felett is ledobtak olyan röplapokat, melyeken egy óra a tizenkettő előtti utolsó percet mutatta. Egy Budapestnek szánt röplap felsorolta a magyar hadviselés történetének jellemző dátumait - a Jugoszlávia és Oroszország elleni magyar támadásokét 1941 tavaszán és nyarán, amit a Magyarország elleni angol hadüzenet követett az év végén, a voronyezsi magyar katonai katasztrófáét, illetve azt az időpontot, amikorra a szovjet csapatok Budapesttől már mindössze 700 kilométerre voltak. [41]

Jugoszlávia vonatkozásában a háboru utolsó másfél évében az angolok törekvése teljesen eltérő jellegü volt - igyekeztek kielégiteni a jugoszláv partizánok és a szélesebb közönség azon igényét, hogy megbizható háborus hireket kapjanak, különösen olyan hireket, melyek a külső világ Jugoszláviával kapcsolatos elgondolásait, gyakorlati tevékenységét illették; megmutatkozott ez a partizánok eredményeivel és Tito marsall-lal kapcsolatos kedvező hangvételben, de hangot kaptak egy szélesebb alapokkal biró, egyesült jugoszláv kormány létrehozását célzó erőfeszitések is, illetve mindenekelőtt a három nagy szövetséges hatalom egysége a háborus erőfeszitésekben éppugy, mint a béke tervezésében. 1944 folyamán egy kisalaku, nyolc oldalas képes hirlapot állitottak elő, Londonsko Pismo cimmel, cirill és latin irásban egyaránt, repülőgéppel történő terjesztésre; a fennmaradt harminchárom szám tartalmazza a fő háborus hireket, a szövetségesek fontosabb közleményeit, együtt a Jugoszláviáról szóló hirekkel; a 6. szám Roland Robinson őrnagy, angol

angol parlamenti képviselő alsóházban tartott beszédét közli a Jugoszlávia felszabaditott területén tett látogatásról. [42] Egy hasonló jellegü Glas Pobede c. kiadvány 1944. májusában dr. Rudolf Bicanic-nak, a kiváló közgazdásznak, a Horvát Parasztpárt Londonban tartózkodó kiemelkedő tagjának felhivását közli, melyben felszólitja pártjának tagjait, hogy dolgozzanak együtt Tito nemzeti felszabaditó hadseregével. [43]

A háborus időszak végével uj, nagyobb formátumu, légi uton történő terjesztésre már nem alkalmas képes hirlapokat lehetett Jugoszláviába küldeni. Rendszeresen jelent meg, széles skálán mozgó hiranyaggal a Pobeda, melynek alcime "British Journal for Yugoslavia" volt. Az 1945. január 29-i szám például első oldalán egy térképpel illusztrált cikket közölt a háboru előrehaladásáról Burmában, amit a Tito marsall és Dr. Subasic között született, Londonban éppen nyilván ságra hozott egyezmény teljes szövege követ, egy egyesült kormány megalakitásáról; a további cikkek témái: a jugoszlávok németek elleni katonai müveleteinek támogatása a RAF /angol királyi légierő/ részéről; Tito egyezményt irt alá a Jugoszláviának küldendő szövetséges segélyszállitásokról;szovjet hadjárat Kelet-Poroszországban; és a fegyverszünet megkötése Magyarországgal. Az 1945. február 19-i szám hosszu beszámolót közöl a Jaltai Konferencia döntéseiről magyarázó szöveggel ellátva: egy cikket a szakszervezeti világszövetség megalakitására vonatkozó tervekről; a görögországi polgárháboru befejezéséről; egy hosszu beszámolót a jugoszláv légierő Tito parancsnoksága alatt elért sikereiről az ellenséges összekötő vonalak ellen Sremben. [44] A háboru ezen utolsó szakaszában egy speciális brosurát is kiadtak, "Politikai és humoros rajzok a kortárs angol sajtóból" cimmel, melyben jól forditott képaláirásokkal Hitler háborus gépezete összeomlásának különböző mozzanatait ábrázoló karikaturákat reprodukáltak. [45]

Amennyiben ezen utóbbi angol kiadványoknak külön céljuk volt, az nem más, mint arra ösztönözni a jugoszlá-

vokat, hogy saját belső problémáikat és vitáikat egy szélesebb összefüggésben szemléljék, objektivebb és toleránsabb módon, illetve, hogy a békesség szellemét támogassák a háboru utáni Jugoszláviában - mindez olyan céloknak tünik, melyek magukban véve is kivánatosak voltak, de amelyek egyszersmind az angol befolyás számára egyengették az utat a háboru utáni korszakban.

Titkos rádióállomások

1940-től, a propaganda fegyvertárának részeként az angolok a Közel-Keletről és Angliából egyaránt "szabadság adókat" vagy "fekete"rádióállomásokat müködtettek, melyek bizonyos feladatokat könnyebben és hatékonyabban tudtak megoldani, mint a BBC. Egy "szabadság adó", amely tegyük fel, az érintett országon belül dolgozik,erősen azonosulhat egy adott politikai párttal vagy csoporttal és igényt tarthat arra, hogy mint ezek szócsöve a tengelyhatalmakkal szembeni ellenállásra hivjon fel, illetve javasolja az ellenállás meghatározott formáit. Egy "fekete" rádió szinleg kiadhatja magát a tengelyhatalmak, vagy az adott országban a tengelyhatalmakkal baráti viszonyban lévő szervezet vagy csoport szócsövének, s ezen pozíciójából aláásshatja a tengelyhatalmak és kollaboránsaik presztizsét, tekintélyét, főként oly módon, hogy "bizalmas információkat" tár a nyilvánosság elé ezek nehézségeiről,és kudarcairól. Ilyen "bizalmas ismereteket" szolgáltathat az összes rendelkezésre álló információk óvatos és körültekintő tanulmányozása, intelligens feltevésekkel társitva; időnként ezek származhatnak a helyi rendőrségi üzenetek vagy más, kormányzati szervek közötti hirközlés lehallgatásából.

Az egyik 1942 decemberi, a "fekete" propagandáról szóló PWE-irat megmagyarázta e propagandamódszer hasznosságát: "mindig azt feltételezzük, hogy a hallgató közönség bizonyára jóval kisebb, mint a BBC-é, pedig Európában manapság a hiresztelések gyorsan terjednek, s a nagy közönség nem szükséges". Egy másik, 1943 májusából származó PWE-irat "a 'fekete' funkciójáról a csatlós országokkal szembeni

politikai hadviselésben" a következőket mondja: "a fekete rádiónak a csatlós országokban nagyon fontos funkciója az, hogy olyan kétséges pontosságu hireket terjeszt, melyekért a BBC-ben közölve őfelsége kormánya nem vállalhatna felelősséget, de amelyek elég plauzibilisek ahhoz, hogy hihetők legyenek a cimzett országokban, illetve amelyek az érintett országok közönségében a szövetségesek háborus erőfeszitései szempontjából hasznos reakciókat szülnek... Célja, hogy amennyire csak lehetséges, korlátoztassa ezen országok anyagi és emberi erőforrásainak németek által történő felhasználását, másrészt érje el, hogy ezen országok a lehető legnagyobb mértékben ássák alá a német háborus erőfeszitéseket." Ami a délkelet-európai csatlósokat illeti, az irat szerint a közhangulatot a reményvesztettség, bizonytalanság, a kósza hirekre való fogékonyság, illetve a németek és a csatlós kormányok iránti növekvő ellenszenv uralja. A "fekete" rádió növelheti a nyugtalanságot és reményvesztettséget, fokozhatja a belső ellentéteket, elmélyitheti a németekkel szembeni haragot, nyomást gyakorolhat a csatlós kormányokra, hogy korlátozzák a Németországnak nyujtott segitséget, és ösztönözheti az ellenzéki tényezőket: "ez számos esetben nem valósitható meg a nyilt propaganda utján, amely Angliát egy meghatározott ellenzéki csoport támogatására kötelezné." A "Fekete" rádió egy adott csatlós országban aggodalmakat kelthet a többiek által folytatott béketapogatózásokra utalva is, ösztönzést adva ezáltal az e téren közöttük folyó versenynek, ami ismét a németekkel szembeni ellenérzéseket növeli. 46/

/Angliában a legutóbbi időkben kiterjedt vita folyik a politikai moralitás vagy immoralitás kérdéseiről, a titkos rádió és az álhirek terjesztésének, mint háborus fegyvernek a gyakorlati hasznosságáról vagy hiábavalóságáról. E tanulmánynak, mely csak azt kivánja rögziteni, hogy mit akartak csinálni és mit csináltak az angolok, nem feladata e vitához hozzászólni./

Az első titkos rádióállomás - vagy, hogy a PWE fedő-

nevét használjuk, az első "kutatási egység" vagy "RU" - Délkelet-Európa felé, Romániába sugározta adásait, azt követően, hogy német személyzet utazott az országba, és a németbarát Ion Antonescu tábornok került hatalomra. Az első adás 1940. október 12-én hangzott el; tizenöt perces programokat adtak naponta háromszor. Az adó jelszava "Sus Inimile Frati Romani" volt; hangvétele erősen német - és Antonescu-ellenes volt, illetve rokonszenvező Maniu Nemzeti Parasztpártjával; a bemondók korábban londoni román diplomaták voltak. R. W. Seton-Watson professzor, aki akkoriban szorosan kapcsolódott az ellenséges országok elleni propagandatevékenységhez, jelentős részt vállalt az állomás munkájának elinditásában, bár később a felelősség a PWE-re szállt.

Románia Hitler oldalán történt Oroszország elleni hadbalépése az állomásnak uj és sürgetőbb feladatot teremtett; ez, amint 1942 juniusában ujrafogalmazták, abban állt, hogy "meg kell győzni ... a román népet az Ion Antonescu és a tengelyhatalmak közötti szövetség megszakitásának szükségességéről, s igy helyreállitani baráti kapcsolatait Nagybritanniával, a Szovjetunióval, az Egyesült Államokkal és szövetségeseikkel", továbbá "meggyőzni és arra sarkallni a román népet, hogy még erőteljesebben érvényesitsék az önkényes bécsi diktátum visszautasitására vonatkozó követeléseiket" /amely Magyarországnak ajándékozta Észak-Erdélyt/. [47] Az állomás álhireket is terjesztett azon célból, hogy nehézségeket okozzon Antonescunak és a németeknek. Igy például kiagyalták azt a történetet, miszerint Antonescu háborus politikájának állitólagos ellenzése miatt kivégezték az egyik prominens román tábornokot, Ciupuerca-t; ennek eredményeként - legalábbis az állomás szerint - Antonescu visszahivni kényszerült Ciupuerca-t Bukarestbe, bizonyitandó, hogy nem végezték ki.

1943 nyarára feltételezték, hogy az adóállomás tényleges hovatartozása ismertté vált, s ezáltal valamelyest értéke is csökkent. Ezért és egyéb okokból 1943 juliusban

megszünt. Ekkorra egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy helyette egy szinleg Antonescu- és németbarát "bomlasztó" állomást kell létesiteni, valamint egy másikat is, amely a román olajmezőkön végrehajtandó szabotázsakciók ösztönzésére specializálódna. Ezek egészen 1944 tavaszáig müködtek, amikor a szovjet csapatok elérték a román határt, ami további hasznosságukat kérdésessé tette. [48]

Egy másik közel-keleti Romániába sugárzó adót, amely "Vlaicu" nevében müködött /ez állitólag egy képzelt ellenállási vezető álneve volt/, 1943 augusztusban szüntettek be, a Romániából érkező szükséges hirszerzési anyagok hiánya miatt. [49]

A Bulgáriába sugárzott angol titkos rádióadások teljesitménye meglehetősen hasonló volt, eltekintve a két főállomástól, melyek szorosabban kapcsolódtak a bolgár baloldali agráriusokhoz, mint az első román adó Maniu Nemzeti Parasztpártjához. 1941 folyamán az agrármozgalom egyik vezetője, Dr. G. M. Dimitrov angol támogatással Jeruzsálemből kezdte adásait, mig kollégája, Dmitri Matsankiev, Angliából. Az angol támogatással müködő állomás neve az egyik bolgár nemzeti hős nyomás "Vasil Levski" volt - egyezvén ebben a szovjet támogatással müködő "Hristo Botev" adóval, melyet egy másik nemzeti hős után neveztek el. Matsankiev főként a baloldali agráriusokhoz, de általában a bolgár ellenzékhez is fordult, azzal a céllal, hogy felkészitse őket egy esetleges király- és kormányellenes felkelésre. [50] 1943 nyarán ujabb állomás lépett müködésbe, melyet szinleg németek és bolgár kollaboránsok irányitottak, magát az "Uj Európa Hangjának" nevezve és ragaszkodva ahhoz, hogy mind a német, mind pedig a bolgár nemzeti himnuszt játssza. A külügyminisztériumnak azt mondták, hogy céljuk a németbarát bolgárok és kollaboránsok megijesztése, illetve a németellenes és oroszbarát elemek ellenállásának erősitése. [51] Első feladataik egyike az volt, hogy dicséretekkel árasszák el az ingatag Filov-kormányt, igy hangsulyozandó, hogy az nem más, mint puszta báb a németek kezében, ezáltal okozva

kellemetlen helyzetet számukra. Ezután az adó nagy játékba fogott Borisz cár Hitlernél tett látogatásával és hirtelen halálával kapcsolatban - például zajos cáfolatokat közölt arról, hogy a cárt berchtesgadeni látogatása során megmérgezték, hogy Hitler saját doktorait küldte hozzá megbizonyosodni afelől, hogy valóban meghalt-e, illetve arról, hogy öngyilkosságot követett el, mert felismerte, hogy Bulgáriát a pusztulásba vitte. [52/]

Ezen angliai és közel-keleti bolgár adók a bolgár hivatalos szervek részéről is kiváltottak bizonyos reakciókat. 1943 februárban Gabrovsky belügyminiszter nyilvánosan támadta a "fekete" rádióadókat, valamint hasonló támadások jelentek meg a kormánypárti sajtóban. Az 1944 februárjában lehallgatott üzenetek azt mutatták, hogy a helyi hatóságok "ellenséges fekete rádióadók" miatt aggódtak, s hogy Plovdiv tartományban elrendeltek valamennyi rádiókészülék oly módon való lepecsételését, hogy csak a szófiai adó adását lehessen velük fogni. [53/] /Természetesen a bolgár hatóságok idegességét nemcsak az angol adók, hanem nem kis mértékben a szovjet támogatással müködő "Hristo Botev" állomás is inspirálhatta./ 1944 elejére a háboru fejleményei és a szükséges angol felügyeleti személyzet hiánya nehézzé tették mindkét angolok támogatta adás folytatását, s igy, két évi intenziv munka után januárban a "Vasil Levski" befejezte müködését. Juliusban az "Uj Európa" szüntette meg adását, látszólag Goebbels utasitására, főszerkesztőjének, "DR. Hans Schneider"-nek bucsuüzenetével. [54/]

Jugoszlávia esetében a tengelyhatalmak 1941 áprilisi inváziója által teremtett belső megosztottság és politikai problémák óriásiak voltak. Ezért az angolok lehetetlennek vélték egyetlen, valamennyi jugoszlávhoz szóló titkos rádióadó müködtetését. Ehelyett 1941-ben három szabadság állomás kezdte meg müködését Angliában; az első, a "Zrinski", a horvátokhoz szólt, többé-kevésbé a Horvát Parasztpárt hangjaként; hamarosan követte ezt a szerbekhez szóló "Sumadija" és a szlovénekhez szóló "Triglav". Amint az 1942-ben egy

PWE-irat megállapitotta: "ilyen belső harc által megosztott országban egy konstruktiv politikai program lehetetlen. A /jugoszláv/ egység eszméje mindhárom állomás esetében vezérelv, de ezt közvetve igyekeznek érvényesiteni... A cél: javitani a hangulaton és erősiteni a testvériség szellemét, felfedve az ellenség nehézségeit. A közvetlen célzásokat kerülik, hogy ne kelljen választani klerikálisok és partizánok között Szlovéniában, vagy csetnikek és partizánok között Szerbiában." Horvátországban - tette hozzá az irat - a Horvát Parasztpárt vezetőjének, Vladko Maceknek eszméi váltak az ellenzék alapjává, "s a partizánokat főként mint Macek követőit kezelik, elkerülvén ezáltal a kommunista kérdést." [55/]

Igy a jugoszláviai titkos propagandával kapcsolatos angol irányvonal határozottan struccpolitika jellegü volt. 1943 első heteiben azonban a "Zrinski" a számüzetésben lévő Horvát Parasztpárt képviselőivel, nevezetesen Dr. Juraj Krnjevic-csel folytatott konzultáció után ismételten közölte a "Horvát Politikai Programot", amely valamennyi horvátot és szerbet összefogásra és egységre szólitott fel a külső és belső elnyomók elleni közös küzdelemben: "esküszünk, hogy minden belső nézetkülönbségünket félre fogjuk tenni." Hosszabb távon a program a Horvát Szabor /parlament/ szabad és titkos választásán alapuló horvát "parasztdemokráciára" szólitott fel, s egyszersmind "a Szövetséges Jugoszlávia közös parlamentjének" megalakitására. [56/] A Hrvatski Narod, a tengelyhatalmakkal rokonszenvező zágrábi ujság támadta a programot és a számüzetésben lévő Horvát Parasztpárt képviselőit - 1943. január 22-én. [57/] A program célkitüzései bizonyára konstruktivak és jószándékuak voltak, kétséges azonban, hogy volt-e bármiféle tartós politikai hatása Horvátországban.

A szlovéniai klerikálisok és partizánok /vagy kommunisták/ közötti belső összeütközés problémáját részben az olaszországi szlovén társaikkal való egyesülés követelésének bátoritásával, részben pedig az olaszországi, főként az

olasz hadseregben szolgáló szlovénekhez intézett felhivásokkal oldották meg, melyek célja az volt, hogy maximális nehézségeket okozzanak az olasz katonai és polgári hatóságoknak.

Szerbia esetében nem mutatkozott lehetőség ilyen megoldásra. A "Sumadija" kezdettől fogva - még Mihailovic szinrelépése előtt - egy a szerb nemzeti büszkeségre és a szerb hazafiasságra apelláló adónak volt szánva. De mi volt a teendője a monarchiával és Mihailovic-csal kapcsolatban? Egy PWE-irat az állomás müködésének legelső napjaiban arra figyelmeztetett, hogy noha pillanatnyilag az adó szabadon felhasználja az ifju Péter király nevét, mint "a nemzeti ujjászületés jelképét", de szem előtt kell tartania, hogy a monarchia nem jelent szükségképpen előnyt a későbbiekben is, s esetleg sulyos kényszerhelyzetet teremthet. [58] Mihailovic növekvő reputációja még kinosabb problémát jelentett. A "Karagore" adónak, melyet a Közel-Keletről az SOE /és nem a PWE/ kezdett müködtetni, külön rendeltetése volt Mihailovic szócsöveként szolgálni, igy segitvén az SOE akcióit. A "Sumadija"-t viszont nem akarták ilyen erősen elkötelezni, szándékukban volt számitásba venni "a Mihailovic tábornok személyére alapozott akciótervek esetleges meghiusulásának" lehetőségét. [59]

A visszás helyzet feloldásának egyik kisérlete volt, hogy 1942 szeptemberében a "Sumadija" egy állitólagos "Egyesült Harci Front" programját sugározta; az egyik cél az volt, hogy megoldják - vagy megkerüljék - az ellenállás stratégiájával kapcsolatos konfliktust, amely egyfelől a Mihailovic-féle, a megtorlásoktól tartó és az általános felkelés napjára váró politika, illetve a partizánok megszakitás nélküli, totális gerilla-hadviselésének politikája között feszült. A Sumadija-program Mihailovic felé hajlott, kijelentvén: "azalatt, hogy feltartjuk az ellenséges csapatokat, s igy csökkentjük ütőképességüket más frontokon, ugyanakkor ujra kell szerveznünk, felkészitenünk és megőriznünk ellenállási erőinket addig a napig, amikor megér-

kezik a jele sorsunk jobbrafordulásának, a győzelemnek és a szabadságnak." Politikai szempontból viszont a "program" háttérbe szoritotta Mihailovic fontosságát: "programunk egy Szabad Egyesült Szerbia a nagy és hatalmas Jugoszlávián belül ... Mihailovic tábornok sohasem tekintette magát politikusnak, viszont megmutatta már, hogy ő ... a szerb nemzet első katonája, aki csapatainak hősiességével és bátorságával megvalósitotta a szerb hazafiak Egyesült Harci Frontjának tervét." [60] E program kapcsán az egyik PWE vezető irta az SOE-nak - mely akkoriban még mindig erősen támogatta Mihailovic-ot -, hogy ez lehet, nem pontosan az, amit Mihailovic akart, de ő /ti. a PWE vezető/ nem szivesen kötné a "Sumadija"-t Mihailovic-hoz, "mert utóbbi politikai bölcsessége ugyancsak kétséges." [61]

Mihailovicnak biztos, hogy nem tetszett a "program" és az alábbi üzenetet küldte Londonba: "az utóbbi időben a Sumadija rádióadó egy bizonyos Egyesült Harci Frontról beszél, amely országunkban ismeretlen. Országunkban csak a Jugoszláv Hadsereg létezik ... Kérem, tegyék meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a rádió ne okozzon zavart az emberek között. Jobb csöndben maradni, mint ezen a módon tovább folytatni az adást." A másik oldalról viszont az egyik Londonba kijutott jugoszláv partizán panaszkodott azért, mert a Sumadija "pán-szerb". [62]

1943 folyamán, amikor megszületett az angol döntés: először felvenni a kapcsolatot a partizánokkal, később minden támogatást megadni nekik és végül a Mihailovic-csal való szakitásra vonatkozóan, olyan helyzet alakult ki, melyben a Sumadija és a Zrinski aligha tehetett többet, mint általános felhivásokat sugárzott az ellenállás egységének megvalósitására. Ezért és egyéb okokból 1943 novemberben elhatározták, hogy mindhárom angol támogatással müködő jugoszláv adót felszámolják. [63] /A közel-keleti "Karagore" állomás állandó bonyodalmak és vita forrásává vált mind a számüzetésben lévő szerbek, mind pedig maguk az angolok között; megszüntetésének pontos időpontjára vonatkozóan nem

áll rendelkezésre forrás./

Visszatekintve látható, hogy egy olyan hatalmas és egységes mozgalomnak a felemelkedése, mint amilyen Tito marsall Nemzeti Felszabaditási Mozgalmáé volt, a brit titkos adók müködését nagymértékben indokolatlanná, hacsak nem egyenesen a céllal ellentétes hatásuvá tette. Ezt a fejleményt azonban az angolok nem láthatták előre már 1941 nyarán és őszén, amikor az állomások müködni kezdtek, és noha őszinte törekvésük volt, hogy az adókat az uj szituációhoz adaptálják, illetve, hogy azokat konstruktiv célok szolgálatába állitsák, aligha számithattak sikerre.

Szinte biztos, hogy az egyetlen Délkelet-Európába sugárzó angol titkos rádióadó, amely tényleges jelentőséggel és politikai hatással birt, az a magyar adó volt, melyet eleinte "Magyar Nemzeti Rádió"-nak, később pedig a nagy magyar költő és nemzeti hős nyomán"Petőfi Rádió"-nak neveztek. Adásai kezdettől fogva Petőfi hires 1948-as verséről voltak felismerhetők: "Talpra magyar, hi a haza!/ Itt az idő, most vagy soha!/ Rabok legyünk vagy szabadok?/ Ez a kérdés, válasszatok!". Nevének, a "Magyar Nemzet"-nek kettős jelentése volt, ugyanis sugallta az adó azonosságát a hasonló cim alatt megjelenő, kiváló, szilárdan független és progressziv ujsággal, amely az erőteljes háborus elnyomással szemben szivósan igyekezett megőrizni liberális és kritikai magatartásával kivivott reputációját.

Az angol támogatással müködő adó első, 1942 szeptemberi adásaitól kezdve azokhoz a liberális, társadalmilag progressziv és Hitler-ellenes elemekhez csatlakozott, akiknek nézetei - bizonyos óvatossággal - kifejezésre jutottak az ujság soraiban és érzékeltette, hogy ő szabadon, kötöttségek nélkül kimondja mindazon dolgokat, melyeket az ujság is szeretett volna lehozni, de akadályozva érezte magát ebben /ezáltal remélvén ösztönözni a továbblépésre mind az ujság szerkesztőit, mind pedig olvasóit a kivánatos irányban/. Ugy tünt, az ujság kedvezően reagált erre a cselre. 1943 januárban egy minden vasárnap jelentkező rovatban cikket kö-

zölt katonai tudósitójától, amelyben ez a következőket irta: "mindeddig minden vasárnap megpróbáltunk képet adni az általános katonai helyzet főbb mozzanatairól. E téren nem jártunk mindig sikerrel, különösképpen nem a legutóbbi időben - nem voltunk képesek nézeteinket mindig egyeztetni az 'ismeretlen szerkesztőkével'". Minthogy a "Magyar Nemzeti Rádió" akkoriban csak vasárnaponként sugározta adásait, indokoltnak tünik feltételezni, hogy az "ismeretlen szerkesztők" kifejezés diszkrét utalás volt a rádióra. 64/

A rádió munkásokhoz, parasztokhoz és értelmiségiekhez intézett felhivása az egységre egyik legfőbb témájává vált. Bázisát azáltal szélesitette, hogy magát a Magyar Nemzet, a Népszava /szociáldemokrata lap/ és a Szabad Szó /parasztpárti lap/ titkos rádiójának nevezte. 1943. április 4-én a budapesti kormánylap, a Függetlenség erősen támadta ezeket az ujságokat: "az ujságolvasók bizonyára észrevettek bizonyos furcsa dolgokat, melyek vasárnaponként hangoznak el a munkások, parasztok és értelmiségiek egységéről." A Függetlenség csupán emlékeztetni akart a magyar propagandaügyi miniszter egyik legutóbbi beszédére, melyben az a "nyomtatásban és az éterben jelentkező ellenséges propagandáról" panaszkodott, amely "a sugdolózó propaganda és álhirterjesztés romboló erejével" igyekszik aláásni Magyarország lelkierejét: "ez a láthatatlan támadás az idegek ellen jelentőségében felér a fegyverek összecsapásával." 65/

1943 májusában jelentés érkezett egy stockholmi magyar emigráns politikustól, aki szoros kapcsolatban állt az ottani magyar követséggel, mely szerint a magyar katonai hatóságok "eredmény nélkül kutatnak egy titkos rádióadó után, amiről feltételezik, hogy az egyik minisztériumi épületbe telepitették, még azt sem kizárva, hogy a belügyminisztériumába." /A belügyminiszter erős németellenes beállitottságáról volt ismeretes./ A magyar katonai attasé szerint az adó "jól informált" volt és olyan értesüléseket közöl, "melyek egyébként hozzáférhetetlenek lennének". Elszántan támadta a magyar nácikat és a katonatisztek között lelhető elvbará-

taikat. 66/

A külügyminisztérium eleinte kételkedett egy titkos magyar adó célszerüségében. A PWE 1941 szeptemberében javasolt először egy ilyen adót létesiteni; nem egészen egy évvel később az adó megkezdhette müködését. 1942 végén a külügyminisztérium kijelentette, hogy "nem tartja érdemesnek" egy magyar titkos adó fenntartását és "jóvá fogja hagyni a beszüntetésére vonatkozó javaslatot". 1943 május végén azonban Frank Roberts, aki a külügyminisztériumban a magyarországi ügyek fő felelőse volt, kijelentette, hogy a helyzet megváltozott, amennyiben "Magyarország a legutóbbi hetekben határozottabban áll ellen, mint a többi csatlós." Roberts azt is elmondta, hogy az adó "parasztok, munkások és értelmiségiek" platformja összhangban van az angol kormánypolitikával és az adó tevékenységét értékesnek tartja. 67/

Igy a Magyar Nemzeti vagy Petőfi Rádió megszakitás nélkül folytathatta adásait 1942. szeptember 6-tól 1945. január 7-ig, egyesitvén egyre erőteljesebb és szenvedélyesebb felhivásait egy a Németországnak való alávetettség elleni egyesült népfrontra, olyan információkkal és álhirekkel, melyek a német győzelembe vetett hit utolsó foszlányainak lerombolását célozták. /Müködésének első napjaiban a rádió különös figyelmet szentelt annak, hogy elterjessze a németek felélősségéről szóló feltételezést Horthy kormányzó fiának, Istvánnak egy légiszerencsétlenségben bekövetkezett haláláért. /Figyelemre méltó, hogy ezen évek során a rádióadások anyagát mindvégig minimális angol ellenőrzéssel, egyetlen ember irta és 1944 szeptemberétől mondta be a mikrofonba. Ez Buday György volt, a kiemelkedően tehetséges és eredeti fametsző müvész, aki a háboru előtti években egyik vezető tagja volt a "falukutatók" /vagy progressziv társadalomkutatók/ szegedi egyetemi csoportjának. Éppen Angliában tanult, amikor a háboru kitört és ottmaradt. Mélyen hitte, hogy a magyarországi adásokban végzett munkájával hazájának valódi érdekeit szolgálja. Őszintesége tisztán megmutatkozott müsoraiban.

Az első másfél évben hangvétele általában hazafias volt; mig közvetlenül a "parasztokhoz, munkásokhoz és értelmiségiekhez", illetve azon politikai pártokhoz és csoportokhoz szólt, melyek azokat képviselték, egyszersmind a Horthy rezsim haladóbb tényezőit is megpróbálta "a parasztok, munkások és értelmiségiek szövetsége" eszméinek irányába terelni. De Magyarország német megszállása után hangja élesebbé vált, Horthyt szigorubban itéli el, és megközelitése radikálisabb; adásai nagyobb hangsulyt adtak az Oroszországgal való megegyezés igényének. 1944 áprilisban a minden héten vasárnap jelentkező adások immár minden nap hallhatóak voltak; felhivta a magyarokat az ellenállásra annak érdekében, hogy biztositsák helyüket a jövő demokratikus Európájában, szabotázsra, sztrájkokra és partizánháborura szólitotta őket; a magyar katonák, mondotta, álljanak át az oroszokhoz; "aki nincs velünk, az ellenünk van és Hitler, Horthy és bandájuk sorsában fog részesülni."

A Petőfi Rádió egyben elkezdte tanácsolni hallgatóinak, hogy hallgassák a szovjetek által támogatott Kossuth Rádiót is, illetve kezdte cimzettjei körébe bevonni a /kommunista vezetés alatt álló/ Béke Pártot. 1944 augusztusban továbblépett, felszólitván "a Kisgazdapárt, a szociáldemokraták, a kommunisták és a Béke Párt által vezetett németellenes hazafiakat", hogy alakitsanak egy uj kormányt, eltávolitva Horthyt és felbontva a Hitlerrel teremtett szövetséget, hogy aktivan harcoljanak a nácik ellen. Amikor szeptember végén megismételte ezt a felhivást, azt mondta, hogy az uj kormánynak azonnal kapcsolatba kell lépnie a Szovjetunióval. Novemberben a Budapest Rádió, melyet ekkor már a nyilaskeresztes /náci/ Szálasi kormány ellenőrzött, támadta "az oroszok által pénzelt Petőfi Rádiót". Az adó nyomban helyreigazitotta ezt a tévedést /anélkül, hogy feltárta volna igazi bázisát./

Amikor az uj Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány bejelentette a Németország elleni hadüzenetet, ugy döntöttek, hogy a Petőfi Rádió fő küldetését betöltötte, és az adás beszün-

tethető. Minthogy azonban Budapest még mindig hadműveleti terület volt, annak érdekében, hogy áthidalják azt az időt, amig az uj Budapest Rádiót megteremtik, a hallgatókat felkérték, hogy készülékeiket állitsák a BBC, illetve Moszkva magyar adásaira, valamint a Kossuth Rádióra. 1945 január elején bucsuadásában a Petőfi Rádió a következőket mondta: "Szeretnénk néhány szót szólni a Kossuth Rádióról. Nemzetünk ellenségei gyakran vádoltak mindkettőnket, sőt, azt is sugallták, hogy mi egy és ugyanazon adó vagyunk. Ez bármelyik intelligens hallgató számára abszurdum. Az igazság az, hogy nem ismerjük egymást. Külön-külön, egymástól függetlenül kezdtük és külön-külön, egymástól függetlenül folytattuk munkánkat. De amikor ugy találtuk, hogy közösek céljaink és ellenségeink és mindegyikünk meggyőződött a másik őszinteségéről és céljairól, bajtársakká lettünk, kezet nyujtottunk egymásnak az éter felett ... Ezt jó előjelnek ... tekintjük ... az összes becsületes magyar hazafi számára. A becsületes és korrekt együttmüködésnek ez a szelleme nemcsak a német fasizmus felszámolásának lesz az utja, de a különböző csoportok és nézetbeli árnyalatok közötti uj és őszinte együttmüködés megteremtésének is, amely szilárd alapjául fog szolgálni a tartós békének, az emberi fejlődésnek és boldogságnak." 63/

Ez az utolsó előrejelzés - sajnos - megalapozatlannak bizonyult. Az angolok által támogatott Petőfi Rádió megkisérelte teljesiteni a reá eső kis részt, hogy segitsen megnyerni a háborut Hitler ellen, de nem remélhette, hogy befolyásolni tudja a háboru utáni Magyarország fejlődését.

Források:

1. FO 954/23 Leeper letter May 1941
2. FO 898/218 Plan for Political Warfare for Hungary /draft/ 24.2.42; see also FO 371/30965 Draft Plan for Hungary
3. For PWE weekly directives for Romania in 1942, see FO 371/33259
4. FO 898/151 R. M. memorandum 13.3.42
5. FO 371/34447 Roberts minute 26.2.43; cp. FO 371/34490 PWE Central Directive Annex I, A.B.C. of Satellite Politics
6. FO 371/30965 Ripka letter 1.7.42, R.M. minute 25.7.42, Lockhart minute 3.8.42
7. FO 898/217 FRPS paper 'Propaganda to Hungary' 28.8.42; for PWE view of May 1943, see FO 371/34449 Barker minute 16.5.43
8. FO 898/147 Working Plan for Yugoslavia, Greece and Bulgaria 7.6.43
9. FO 898/147 FO Pilot 2803 to Cairo 8.9.43, Bulgarian Section PWE M.E. to PWE London 9.9.43
10. FO 898/437 Air Ministry OZ 3272 20.10.43
11. FO 371/39252 A.W. Noble minute 16.2.44
12. FO 898/147 Lucas to Brooks 29.1.44
13. FO 898/218 E.B. minute 21.1.44
14. FO 898/218 Cairo Pilot 471 28.2.44
15. FO 898/218 FO Pilot 3315 to Washington 19.4.44
16. FO 898/147 Lucas to Brooks 29.1.44, Bruce Lockhart minute 19.7.44
17. FO 898/147 E.B. to Lucas 5.2.44
18. FO 271/33474
19. FO 371/37584 Pearson letter 12.4.43
20. FO 371/37584 C.D. letter 13.4.43
21. FO 371/37584 Sargent letter 21.4.43
22. FO 371/37584 Mihailovic telegram 1483 16.4.43
23. FO 371/37584 Rendel letter 1.5.43
24. FO 371/37588 Rendelt letter 9.7.43
25. FO 371/37589 Selborne letter 22.7.43, Bracken letter 31.7.43

26. FO 371/37591 Armstrong message 20.10.43. Milovan Gyilasz Wartime /1977/ c. munkájában irja, hogy már 1943 tavaszán "Csetnyik tisztek megtiltották, hogy hallgassák a BBC-t, mert az jelentéseket közölt a partizánharcokról." /p.226/
27. WO 202/339 Typical message 17.9.43, 19.9.43, 21.9.43. A partizán főhadiszállás tiltakozása arra is figyelmeztetett, hogy amennyiben a helyzet nem javul, a szovjetek által támogatott Szabad Jugoszlávia Rádió harcot indit a BBC ellen.
28. FO 898/147 Working Plan for Yugoslavia, Greece and Bulgaria 6.3.43
29. WO 202/155 Major R F Saunders report 15.10.44. Lásd még Gyilasz, Wartime, p. 370: "mégha jobban is biztak a szovjet kormányban, a legfelsőbb parancsnokság szivesebben hallgatta a BBC-t, mint a Moszkvai Rádiót, te intettel előbbi frissebb és pontosabb hireire."
30. WO 204/2557 B8 Fortnightly appreciation 17.11.43.
31. WO 204/9531 B8 Section HQ Force 266 CMF 23.5.44
32. FO 898/147 Working Plan for Yugoslavia, Greece and Bulgaria 7.6.43
33. FO 898/152 E.B. minute to Scarlett 25.4.43
34. FO 898/152 F.O. Pilot 1796 to Cairo /Minister of State/ 1.6.43
35. FO 898/437
36. FO 898/437 E.B. to G.S.O. 11.2.43
37. FO 898/152 Selborne letter to Cadogan 28.9.43
38. FO 898/437
39. Ibid.
40. Ibid.
41. FO 898/506; FO 898/218 Cairo Pilot 471 23.2.41
42. FO 898/503
43. FO 898/506
44. Ibid.
45. Ibid.

46. FO 898/61 Leeper paper 'Black Propaganda' 17.12.41, unsigned paper 'The Function of Black in Political Warfare to Satellite Countires' 12.5.43
47. FO 898/53 'Protocol - Romanian Freedom Station' undated; FO 898/54
48. FO 898/55 Notes of a Meeting at F.O. 27.5.43; FO 898/61 E.B. to Belmer 25.3.44; FO 989/151 Sheldon minute 20.3.44
49. FO 898/61 PWE Cairo to PWE London 28.8.43
50. FO 393/55 Neace minute 8.12.42
51. FO 398/55
52. FO 898/55 X2 rumours and stories 8.8.43, 29.8.43, 5.9.43
53. FO 898/53 Reaction Report 27.4.43; FO 898/55 CX 11411/0420/ 15 Feb. 1944
54. FO 898/55 E.B. note 31.1.44; X Programme No. 330 15.7.44
55. FO 898/56 Passim; FO 898/61 Leeper paper 'Black Propaganda' 17.12.42
56. FO 898/56 Neate to Murray 23.10.42, Neate to E.B. 3.2.43
57. FO 898/53 Reaction Report January 29 - April 1943
58. FO 898/56 Report on Serb RU 14.8.41
59. FO 898/54 unsigned draft paper 18.12.42
60. FO 898/56 Murray to Pearson 29.9.42, Y2 programme 11.9.42
61. FO 898/56 Murray to Pearson 6.10.42
62. FO 898/53 Reception report Y2 Serbia; FO 898/56 E.B. minute 5.2.43
63. FO 898/61 Minute to CAO 26.11.44
64. FO 898/53 Stewart to Hodgkin 23.4.43
65. FO 898/53 Stewart to Hodgkin 2.6.43
66. FO 898/58 Stockholm 475 7.5.43
67. FO 898/55 Notes of a Meeting at F.O. 27.5.43
68. FO 898/58, FO 898/59

Megjegyzés: az összes fenti hivatkozás a londoni Public Record Office-ban található dokumentumokra vonatkozik, melyeket Őfelsége Állami Nyomdájának ellenőre engedélyével idéztünk.